

Knjiženje v narečnem slovarju

Širjenje jezikovnega fonda vsakega knjižnega jezika je svojevrstna tekma s sposobnostjo ustreznega poimenovanja vsakovrstne stvarnosti, je preizkušanje njegove lastne tvornosti in izziv njegovi živosti, če še zmore zajemati iz lastnih neknjižnih pojavnih oblik.

Tudi slovenski knjižni jezikovni fond naj bi se širil na omenjene načine. Zaradi politične in gospodarske usmeritve mlade Slovenije v nove združbe je tudi naravnost kulturnih silnic njim podobna in se v jezikovni sferi kaže predvsem z vedno novimi elementi drugih kulturnih jezikov.

Po drugi strani pa se iz zavesti povprečnega Slovenca umika predvsem narečje kot ena izmed neknjižnih pojavnih oblik slovenščine. To, od koder je zajemal besedno bogastvo pisec še v drugi polovici 20. stoletja, je konec stoletja ostalo po eni strani etnološko blago,¹ po drugi predmet jezikoslovne raziskave ali zbirke narečnih besed. Pri knjiženju narečnih besed je smiselno izhajati iz zavesti o slovenskem knjižnem jeziku, ki zajema celotno slovensko narodnostno ozemlje ne glede na državne meje. Izjema v tem pogledu je Režija v Italiji in nekaj prekmurskih vasi v Avstriji,² na Tržaškem in v Benečiji pa občutijo nekatere dele v normi slovenskega knjižnega jezika (in ljubljanskega pogovornega jezika) kot pretirane, neestetske in zato nesprejemljive.

Tako zemljepisno razširjen knjižni jezik pomeni istočasno v zelo visokem odstotku realiziran enoten slovenski jezikovni prostor s knjižno jezikovno osnovo iz 16. stoletja.

Ta enotnost, posebej pa prizadevanje zanj na vseh ravneh družbenega življenja, postane v trenutku, ko je ne varujejo več politične državne meje, še zlasti pomembna, saj deluje kot eden ključnih pogojev za obstoj naroda in njegov homogen razvoj.

V sedanjih globalizacijskih procesih je najbolj izpostavljeno besedišče, saj se nam zaradi usmerjenosti v svet lahko hitro zazdi vse, kar je domače, nevredno časa jemajoče pozornosti in truda.

Tak odnos je mogoče zaznati pri marsikom ob knjiženju narečnega besednega fonda v narečnih slovarjih,³ ki je potrebno zato, da bi bili ti slovarji dostopni čim širšemu krogu uporabnikov in da

---

¹ Prim. 7. (Mihaela Zajc - Jarc: Duhan iz Višnje Gore), 16. (Andrej Karničar: Jezerske štorije) in 19. (Marija Krejan: Vse sorte je že blou) knjigo zbirke Glasovi, ki vse prinašajo zgodbe iz narečij. Besedila je deloma približala knjižnemu jeziku Vera Smole. V teh besedilih ne gre za poknjiženje, kakršno je potrebno v narečnem slovarju, saj so elementi narečja uporabljeni za dopolnjevanje vtisa avtentičnosti in jezikovne pripadnosti krajem, od koder izvirajo besedila.

² Po jezikovni zavesti se oba okruška razlikujeta, saj gre v Režiji za zanikanje izvorne istosti s slovenščino, medtem ko se prebivalci omenjenih prekmurskih vasi zavedajo pripadnosti prekmurskemu narečju in njegovega mesta glede na knjižno slovenščino.

³ Če upoštevamo samo knjižne izdaje narečnih slovarjev, so iztočnice poknjižene v Tominčevem slovarju (Ivan Tominc, Črnovrški dialekt, Kratka monografija in slovar, Ljubljana, 1964). V knjiženju mu je podoben slovarski del v Der Obir-Dialekt in Kärten (Die Mundart von Ebriach/Obirsko), Graz 1986 L. Karničarja, le da je geselski članek od narečnega zapisa besede naprej v nemščini. Uvod v narečni slovar Petra Weissa (Slovar govorov Zadrebke doline med Gornjim Gradom in Nazarjami, Poskusni zvezek A-H, Ljubljana 1998) navaja na strani 19 pravila, po katerih so bile iztočnice

bi bili čimbolj informativni. Poknjžene naj bi bile iztočnice, tem pa bi sledile narečne besede v narečni transkripciji.⁴

Vprašanje je, kako poknjžiti narečne besede. Ali se odločiti za glasovno knjiženje, kar je črkovna pretvorba (transliteracija) v narečni transkripciji zapisane besede v knjižni črkopis oz. pisavo, ali pa določiti za poknjženje zahtevnejša merila.

Zagovorniki tako imenovanih transliteriranih iztočnic vidijo prednost svojega načina v precejšnji enostavnosti, ki je v tem, da posameznik narečni glasovni niz zapišejo z najbližjim knjižnim. Geselski članek s tako poknjženo iztočnico opremijo s kazalko, ki usmerja uporabnika k njeni knjižni vzporednici. Tako se med sedaj potekajočo redakcijo knjiži tudi besedišče kostelskega govora.

Tako knjiženje je le na videz neproblematično, saj je treba pred tem upoštevati neizogibno približnost transkripcij,⁵ kar zapis oddalji od izvirnega narečnega izgovora, glasovno knjiženje pa pomeni še en korak naprej v tej smeri.

Rezultat je, da pripadniki narečja v tako poknjžitem korpusu pogosto ne prepoznajo več svoje govornice, poknjžene besede pa so še vedno neknjižne in ne odražajo niti historičnih razvojov, ki so značilni za knjižni jezik, zato je v jezikoslovnem pogledu tako knjiženje manj sporočilno.

Glasovni prepis narečnega zapisa v knjižno pisavo je neizogiben takrat, ko je etimološko-zgodovinski razvoj narečne besede ali kakega njenega dela nejasen.

V primeru narečnih besed, kjer ni takih nejasnosti, pa je primernejši drugačen način knjiženja, tj. etimološko-zgodovinski ob upoštevanju uveljavljenega morfološkega načela (stalna pisna podoba morfema, ne glede na njegove spremembe v govoru). Tako knjiženje je mogoče izpeljati v obsegu, kolikor ga omogoča poznavanje glasovno-naglasne, oblikovne in besedotvorne podobe govora in njegovega širšega narečnega zaledja. Narečni slovar brez izčrpnega opisa govora, katerega besedišče prinaša, je okrnjen, istočasno pa tak opis kliče po vsebinskem, iz tega opisa in slovarskega korpusa izhajajočem knjiženju v narečni transkripciji zapisanih narečnih besed.

Tako knjiženje je pravzaprav glasovna substitucija med govorom nekega narečja in knjižnim jezikom, ali z drugimi besedami, v konkretnih narečnih besedah nadomeščamo pravilne narečne reflekse (odraze) historičnih glasov z ustreznimi ali najbližjimi iz knjižnega jezika.

Tako poknjženje lahko prestavi večino — koliko, je odvisno od konkretnega govora — narečnih besed v obliko, ki je razvojno skladna s knjižnim jezikom. Manj razgledanega uporabnika ne zavajajo formalno (glasovno) poknjžene narečne besede in se mu ne ponujajo kot nekaj posebnega, česar knjižno besedišče še nima. Pokaže se, da je prekrivanje med konkretnim narečnim besednim fondom in knjižnim večje, kot pa se to opazi na prvi pogled, zato to knjiženje podpira enotnost slovenskega jezikovnega prostora.

knjiženje in knjiženje v tem slovarju je blizu glasovnemu knjiženju, nato pa so trije narečni slovarji, katerih avtorji se s knjiženjem iztočnic niso ukvarjali: 1. France Novak, Slovar prekmurskega beltinskega govora, Murska Sobota 1996 (kjer so narečne iztočnice glede na nekdanji knjižni status prekmurščine še najbolj razumljive), 2. Stanko Košir, B's'dnjak rutarsčē 'n srenščē šprašē (Slovar rutarske in srenške govornice), Rute 1997, 3. Dušan Jakomin, Narečni slovar Sv. Antona pri Kopru, Trst 1995.

⁴ Ivan Tominc se je napakam pri knjiženju izognil tako, da je iztočnice (izhodna gesla) navedel po Pleteršnikovem slovarju, tem je sledila narečna oblika besede. Za gesla, ki jih Pleteršnikov slovar nima, navaja, da »so transkribirana v knjižno obliko in opremljena z zvezdico. Poudariti pa moram, da s takimi rekonstrukcijami nisem nameraval podati natančne etimologije dialektičnega izraza, potrebne so mi bile le zato, da sem jih lahko uvrstil med Pleteršnikova gesla.« (Črnovrški dialekt, Kratkata monografija in slovar, Ljubljana 1964, str. 5.)

⁵ Prim. Fonološki opisi, ANUBiH, Sarajevo 1981, str. 20: »Fonetska transkripcija, ikada je najsavršenija, uvijek je na bar dva načina ograničenih mogućnosti. S jedne strane, nije moguće izbēati kompromisima (makari nesvesnima) s fonološkom interpretacijom fizičke akustičke (i artikulacione) stvarnosti, što dovodi do nejednakosti u stupnju primijenjenoga razlikovanja na raznim sektorima opreaga inventara, a s druge strane, ljudski faktori onemogućuju identičnu primjenu u svim idiomima kojima je neka transkripcija namijenjena. Zato smo prisiljeni svaku transkripciju shvaēati kao opēu konvenciju i izradivati pojedinačne konvencije za njezinu primjenu.« (Dalibor Brozović, O fonetskoj transkripciji, FO, str. 20–25.)

Zagovornika etimološko-zgodovinskega načina knjiženja sta bila npr. Dušan Čop⁶ in Jakob Rigler,⁷ oba z vidika ohranjanja enotnosti slovenskega jezikovnega prostora in iz pričakovanja izobrazbene ravni, ki naj bi jo kljub delnemu umiku etimologije in zgodovinske slovnice v ozadje imeli vsaj slovenisti. Ta pristop je vodil tudi v razpravi o pisanju slovenskih zemljepisnih imen Alenke Šivic - Dular,⁸ vendar s strpnostjo do slovenskih zemljepisnih imen in do tradicije v pisanju zemljepisnih imen nasploh, ki so v primerjavi z občnimi imeni v nekoliko drugačnem položaju.

Nasprotnike si je ta način pridobil predvsem z napakami, ki jim je poknjiževalec v tem primeru precej izpostavljen,⁹ podpira ga še naša v količinskost usmerjena doba. Vendar niti prvo niti drugo ne zadostuje, da bi se v narečnih slovarjih, ki hočejo biti znanstveni ali vsaj čim bolj strokovni, odpovedali knjiženju narečnih besed po etimološko-zgodovinskem načelu, saj gre za publikacije, ki bodo v perspektivi (po začetnem navdušenju med pripadniki govora, čigar slovar je izšel) največkrat pojavljale na mizah strokovnih krogov.

Kot sem že omenila, tega načela ni mogoče uporabiti vedno in povsod. Glasovno knjiženje pride v poštev predvsem, ko za kako besedo ni dovolj podatkov.

Negotovosti se pojavijo, ko vzpostavljamo samoglasnike, ki so izpadli zaradi samoglasniške redukcije, posebej v različnih priponah, ali soglasniške sklope, ki so se spremenili ali so na novo nastali, ali ko smo pred knjiženjem narečnega razvoja, ki se kaže v več rezultatih kot pa v knjižnem jeziku (npr. nenaglašeni polglasnik v priponah, ki se npr. v kostelskem govoru¹⁰ odraža s tremi refleksi: e, a in Ø) in obratno, ko naj knjižimo refleksi, ki zastopa v narečju več historičnih samoglasnikov, v knjižnem jeziku pa je ohranjena večja razločevalnost (npr. sovpad kratkih in nenaglašanih i, ē in u v en refleksi /é/ v kostelskem govoru, medtem ko ima knjižni jezik dva /i, u/ oz tri /e/.

Pri knjiženju samo v narečju znanih besed in besedotvornih enot prideta v poštev obe načeli, odvisno od tega, ali dialektizme uspemo etimološko pojasniti ali ne in glede na to, koliko je konkretni dialektizem mogoče navezati na kakega od knjižnih tipov besed, npr. kostelsko 'kaca »kadica«.

Ponazorila za knjiženje po etimološko-zgodovinskem načinu (oz. načelu), ki jih bom navedla, so iz gradiva za slovar kostelskega govora.

Sistema dolgih in kratkih samoglasnikov v kostelskem govoru sta monoftongška.

Kostelski dolgi i je brez težav mogoče knjižiti z i. V položaju pred r se v kostelskem govoru pojavlja ozki é, ki ga je zaradi določenosti pozicije tudi lahko knjižimo z i in ne z e ('zi:ma, 'ri:ba, 'vé:r, k'rompé:r → zima, riba, vir, krompir). E-jevske reflekse (é:, ē:, e: ← dolgih e, ŷ, e, ē, drugotno naglašeni e) knjižimo z e (m'lé:ko, s'mé:x, 'lé:to; 'pé:č, 'mę:t; 'dę:tel'a; 'že:na, 'te:ta → mleko, smeh,

⁶ Prim. Dušan Čop, Napake v poimenovanju in pisavi koroških krajev, Prostor in čas 1974/2, str. 622–634.

⁷ Jakob Rigler se ni posebej ukvarjal s knjiženjem, razen v zvezi s svojim sodelovanjem pri leksikonu Slovenskih krajevnih imen, niti ni o tem pisal, je pa na enem od sestankov Dialektološke sekcije v letu 1983 v zvezi s knjiženjem za narečni slovar kostelskega govora izrazil mnenje, da je v primeru obsežnega gradiva iz nekega govora primeren le etimološko-zgodovinski način knjiženja. Pri občnih imenih, pri zemljepisnih in osebnih s pridržki je zagovarjal tudi etimološke posege v koren, pod pogojem, da so etimologije jasne. Potrebno varovalko v primeru napak je videl v narečni transkripciji zapisani besedi, ki je osnova poknjiženi iztočnici.

⁸ Alenka Šivic - Dular zagovarja etimološko načelo (v smislu zgodovinskega in morfonološkega) pri knjiženju slovenskih zemljepisnih imen »zaradi velike raznovrstnosti narečnih glasovnih razvojev ...« in zaključí: »Najmanj škode in najmanj nasilja nad narečno imensko obliko je, če se pri normiranju upošteva zgodovinsko-etimološka oblika.« (Temeljna načela pri pisanju slovenskih zemljepisnih imen, JIS 34, 1988/89, št. 1–2, str. 12.)

⁹ Iz tega vzroka se je za knjiženje na glasovni ravni zavzel Anton Bajc (Področno poročilo komisije o etimološkem, narečnem in knjižnem zapisovanju domačih zemljepisnih imen, Arhiv Inštituta za slovenski jezik Frana Ramovša ZRC SAZU). Tudi pri redigiranju gradiva za slovar kostelskega govora nekateri sodelavci zagovarjajo to načelo in ga tudi uporabljajo, vendar se glede na obsežno narečno gradivo s tem ni mogoče strinjati.

¹⁰ Jože Gregorič, Gradivo za slovar kostelskega govora, tipkopis, 1024 strani, Dialektološka sekcija Inštituta za slovenski jezik Frana Ramovša, ZRC SAZU.

leto, peč, met, detelja, žena, teta). Prav tako ni problematično knjiženje dolgega /in kratkega/ a (t'ra:va, 'ma:té /b'rat, 'fant/ → trava, mati /brat, fant/).

O-jevski refleksi kažejo v kostelskem govoru vzporeden razvoj e-jevskim in enako poteka tudi knjiženje (o:, í, o:, o:, drugotno naglašeni o), npr. 'mó:č, 'dò:ta, 'so:t, 'lo:nc → moč, dota, sod, lonec).

Za dolgi u ima kostelski govor refleks ü: 'mü:xa, x'rü:ška, ki mu (po obeh načinih knjiženja) ustreza u.

Etimološko gledano je knjiženje zgoraj navedenih refleksov enake vrste kot knjiženje kostelskega ü: in u, u ← j:, j s knjižnim ol (in ne z u, kot bi narekovalo pravilo najbližjega glasovnega niza). Slovenska dialektologija je oba razvoja pojasnila,¹¹ prav tako njuno zvezo nasproti knjižnima u in ol, zato ni razloga za knjiženje kostelskega u:, u ← j:, j s knjižnim u, pač pa po substituciji z ustreznico ol,¹² npr. 'vuk → volk.

Etimološko-zgodovinsko načelo je mogoče uporabiti pri večini primerov s kratkim vokalizmom in zaradi poznavanja razvoja govora uvesti oblike pred samoglasniško redukcijo, npr. k'réx, 'kép, 'čét, o'bét → kruh, kup, čut, obut. Enako je še v primerih z nenaglašnim vokalizmom, npr. lé'pi:na, p'léfkat, 'tu:léla, 'xo:dé → lupina, pljuvkati, tulila, hodi in celo 'šiši:t, 'diši:t, 'sinu:, 'lidje: → sušiti, dušiti, sinu, ljudje, kjer gre najprej za samoglasniško redukcijo é, u → é, ki preide pod naglasom v i. — Kratki naglašeni polglasnik se odraža v kostelskem govoru z a in bi ga po etimološko-zgodovinskem načelu poknjižili z e, npr. 'pas, 'vas, 'magla → pes, ves, meglá. Tudi izglasni -n ← -m je na enak način knjižen z -m, npr. 're:čén, 'ne:sén → rečem, nesem.

Glasovno knjiženje pride v poštev pri že omenjenem knjiženju nenaglašnega polglasnika, ki se v govoru odraža z refleksi é, a, Ø. V primerih, kjer se v kostelsčini polglasnik reflektira z é ali Ø in v stranskih sklonih izpada oz. se osnova brez tega polglasnika prenaša v imenovalnik ednine, je mogoče še vedno uporabiti etimološko-zgodovinsko načelo in knjižiti 'če:sén -sna, 'ko:nc -a → česen -sna, konec -nca. V primerih pa, kjer se pojavljata za polglasnik refleksa a ali e, ki v stranskih sklonih lahko izpadeta ali pa tudi ne in je to vezano na konkretne besede, je primerno ostati pri glasovnem knjiženju, npr. 'ja:rak -rka, 'ko:sac -sca, vendar 'bibak 'bibaka »badaček«, 'bikac 'bikaca »bikec«, ter 'bizel' 'bizl'a »živahen, naiven moški«, 'ci:merček -čka, vendar 'ciga:nček -éka.

Glasovno je knjižena narečna glagolska medpona -eva-, npr. rezre'žé:vat → razreževati »razrezovati«, dalje govoru tuji razvoji, prevzeti iz sosednjih neslovenskih govorov, npr. 'gé:rof 'gé:rova »jerop, varuh«, 'kuča »koča«, 'mu:der »moder« → gerov, kuča, muder.

Na nekaj straneh je mogoče oba načina knjiženja v narečnem slovarju le problemsko nakazati, še zdaleč pa ne izčrpati vseh možnosti. Vsako narečno slovarsko gradivo je v pogledu knjiženja svet zase, odvisen od razvojev v konkretnem govoru in njegovem širšem narečnem zaledju in od tega, v koliki meri je oboje raziskano.

Sonja Horvat
ZRC SAZU v Ljubljani

¹¹ Prim. Jakob Rigler, Notranski nepoudarjeni y in razvoj u-ja v slovenščini, SR 11, 1958, št. 3–4, str. 206–218; Pregled osnovnih razvojnih etap v slovenskem vokalizmu, SR 14, 1963, št. 1–2, str. 25–78.

¹² Take substitucije uporabljá največkrat podzavestno pri svojem (navadno lahkotnem) prehajanju iz narečja v knjižni jezik v večji ali manjši meri skoraj vsak pripadnik narečja, če mu je bilo narečje materni jezik.